

Een gemeentelijk paradepaard uit de jaren vijftig

*De bouwgeschiedenis van het openluchtzwembad De Papiermolen
in Groningen (1949-1955)*

Rita Overbeek en Jackelien Alberts

Inleiding

De Papiermolen neemt een heel bijzondere plaats in de geschiedenis van de zwembaden in Nederland in. Het is in die tijd één van de modernste die in Nederland na de oorlog werden gebouwd. Decennia lang en nog steeds heeft het openluchtbad een grote sociale en recreatieve functie voor de stad. De voor die tijd ultramoderne en functionele hoofdopzet is nog goed herkenbaar. Tijdens een inventarisatie van naoorlogse architectuur en stedenbouw in de gemeente Groningen hebben wij in de periode 1999-2000 onderzoek gedaan naar het zwembad. Dit artikel is een resultaat hiervan.

Vooroorlogse zwemrecreatie in Groningen

Voor de komst van de overdekte zwembaden in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw zijn de stadjes aangewezen op het zwemmen in de openlucht.

Afb. 1. De oude bad- en zweminrichting, kort voor de sluiting, aan de Kleine Badstraat, 1952.
Foto: Piet Boonstra, collectie Groninger Archieven.

Het verschijnsel badhuis als publieke wasgelegenheid komt al sedert de Late Middeleeuwen voor; zwemmen deed men gedurende lange tijd alleen in open water maar door angst voor besmettelijke ziekten raakte dit in ongenade. Tegen het einde van de 19e eeuw verrijzen in de grotere steden uit oogpunt van de volksgezondheid en hygiëne de eerste gemeentelijke badhuizen. De meeste arbeiderswoningen hebben nog privaten buiten de woningen; douches komen pas veel later (na de Tweede Wereldoorlog) in beeld.

Al in 1881 komt in Groningen de eerste ‘Gemeentelijke bad- en zweminrichting’ tot stand aan de Kleine Badstraat aan de zuidwestkant van het centrum (afb. 1)¹. Dit was een combinatie van gemeentelijk badhuis met zwembad. Het baden en zwemmen gebeurde in de openlucht.

Rond de eeuwwisseling beginnen sport en recreatie tot ontwikkeling te komen. Vooral het Paterswoldsemeer en omgeving is een geliefkoosd uitstapje voor de stadjsers. Men kan er roei- en zeilboten huren of hier en daar een duik in het water nemen.

Pas na de Eerste Wereldoorlog komen sport en recreatie en dus ook het zwemmen binnen het bereik van grotere bevolkingslagen. Nieuwe ideeën over de volksgezondheid (licht, lucht en zon) stimuleren de aandacht voor het zwemmen als ontspanning. In de jaren twintig en dertig worden speciaal ingerichte baden een steeds gewonere voorziening. In de nieuwe uitbreidingswijken van Groningen verrijzen op markante plaatsen overdekte zwembaden: eerst in het zuiden van de stad in 1925 het Helperbad in Helpman en in 1933 volgt het Noorderbad in de Korrewegwijk in het noordoosten.

In het begin van de jaren dertig ontstaat ten oosten van de stad, in het dorp Engelbert, een natuurbad met goed zwemwater door zandafgraving ten behoeve van de Woldjerspoorlijn (1929). Van de plas wordt een ontspanningsterrein gemaakt. Er komen zomerhuisjes en een deel van de plas wordt ingericht voor zwemmen met kleedcabines en een springtoren. Vooral veel stadjsers maken er gebruik van. Het is op dat moment, naast het zwembad aan de Kleine Badstraat, het enige openluchtbad in de wijde omgeving.

Plannen voor een openluchtbad

Eind jaren veertig is het open zwembad aan de Kleine Badstraat uit 1881 volkomen verouderd en te klein. Een deel van de houten kleedhokjes is zo bouwvalig dat zij niet langer gebruikt kunnen worden. De bassins zijn deels nog van houten wanden voorzien. Het water is op drukke dagen door de verouderde reinigingsinstallatie niet meer zuiver te houden. Voor kleine kinderen en peuters is er geen geschikte accommodatie. Bovendien is het zwembad in de loop der tijd geheel door bebouwing (de Badstratenbuurt) en pakhuizen van de tabaksfabriek van Niemeijer ingesloten. Ook hebben de badgasten veel last van lawaai en stank van rangerende (stoom)locomotieven op de spoorlijn pal naast het bad.

In 1948 krijgt directeur gemeentewerken ir. H.J. Dix van de Wethouder van Openbare Werken de vraag *“een geheel nieuw openluchtbad voor gemengd zwemmen in parkachtige omgeving in de uitbreiding dezer gemeente”* te projecteren. Rond die tijd staan vier grote nieuwe woonwijken op stapel die in de periode 1955-1965 aan de zuidkant van de stad worden gerealiseerd. In volgorde van uitvoering zijn

1. De bewaard gebleven voormalige directeurswoning is sinds 1993 een buurtcentrum van de Badstratenbuurt.

dat Laanhuizen (500 woningen), Corpus den Hoorn (2000 woningen), De Wijert-Noord (3000 woningen) en Coensdersborg/Villapark (1400 woningen). De Wijert-Noord zal de centrale wijk vormen van het nieuwe zuidelijke stadsdeel. De wijk wordt ingepast in de concentrische vorm van de geplande stadsuitbreiding die de stad moet klaar stomen voor zo'n 180 000 inwoners.

Tegen deze achtergrond is te verklaren hoe zorgvuldig de stedenbouwers van toen met de locatie van het nieuw te bouwen openluchtzwembad omgaan. Tussen 1948 en 1953 is studie verricht naar het plan, waarbij tal van deskundigen is geraadpleegd.

Het bad staat aan het begin van de ontwikkeling van de massarecreatie. Hierbij spelen ook de naoorlogse idealen in de stedenbouw een rol over een maakbare samenleving waarbij de geestelijke en lichamelijke verzorging van de mens centraal staat. *“Het is van buitengewoon veel belang dat men hoge eisen stelt aan de recreërende werking van openluchtbaden. De hedendaagse mens beschouwt dergelijke inrichtingen als een behoefte. Het baden en ronddartelen in het door de zon verwarmde water en het rusten en spelen in de vrije lucht met zonnewarmte en schaduwwijk lover behoren tot de meest kostelijke en werkzame regeneratiemogelijkheden. Men dient dan ook de openluchtbaden mede tot de dringendste sociale bouwopgaven van deze tijd te rekenen”*, aldus Dix in een toelichting bij de eerste studies². Dat dit een hot item is uit de periode van vlak na de oorlog is te zien aan het elan waarmee tal van gemeenten elders in Nederland zich storten op de aanleg van openluchtbaden.

De locatie

Na uitgebreid onderzoek komen twee locaties in beeld: een plek ten zuiden van het Stadspark en één in het geplande wijkpark bij het Helperdiepje conform het structuurplan ‘Zuid’ (1950). Dit zogenaamde Rabenhauptpark, zoals het toen werd aangeduid, wordt begrensd door de Hereweg, het Helperdiepje en het Hoornsediëp (Noord-Willemskanaal). Het vormt onderdeel van een nieuwe groengordel ten zuiden van de stad, die loopt van het Sterrebos in het oosten,

Afb. 2. Eerste schetsplan voor een openluchtbad in het Rabenhauptpark met de naaste omgeving, 1949.
Tekening: Jac Koolhaas. Foto: Jaap Buist.

2. Deze en overige citaten zijn afkomstig uit de verslagen in het bouwdoos van De Papiermolen.

het groen van de Rooms-Katholieke en de Zuiderbegraafplaats tot het Stadspark in het westen. In het zuiden zal het wijkpark worden begrensd door het zigzaglopende Helperdiepje, het restant van een 17e-eeuwse verdedigingsgordel en de Helperlinie (1699). Het nieuwe zwembad is geprojecteerd op één van de overgebleven gelegen redoutes van de Helperlinie (afb. 2).

Veengrond, waarop onder meer het Stadspark is aangelegd, is zowel voor de aanleg van het zwembad als uit oogpunt van de volksgezondheid ongunstig. Een ander nadeel is de excentrische ligging ten opzichte van de bestaande en nieuwe woonwijken. Voordelen zijn de ruimte en de aantrekkelijke ligging als zwemrecreatieoord te midden van een groot, bestaand park. Daarbij is het voor zwemwedstrijden gunstig gelegen in de nabijheid van de aanwezige sportaccommodaties als de atletiekbaan en de draf- en renbanen.

De plek in het Rabenhauptpark blijkt uiteindelijk de gunstigste. Door de ligging op de zandgrond van de Hondsrug komen de aanlegkosten lager uit; bovendien is de ligging op zand gezonder dan op veen. De plek is uitermate gunstig door haar centrale ligging tussen de bestaande stadsdelen en de nieuwe uitbreidingswijken Corpus den Hoorn en De Wijert-Noord en goed per fiets of auto en met de trolleybus vanaf het centrum bereikbaar. Het feit dat door de aanleg van het bad zo'n 1¹/₂ ha wandeloppervlakte aan het wijkpark (15 ha) wordt onttrokken, weegt niet op tegen alle voordelen. Het oostelijke deel met zijn wandelbossen sluit aan bij het Sterrebos aan de overzijde van de Hereweg en zal een rustig, passief recreatieoord vormen tussen de twee begraafplaatsen. Het westelijke deel van dit park is bestemd voor de meer actieve recreatie met speelweiden en zitjes voor moeders met kinderen. Tijdens de aanleg van de grote vijverpartij wordt de vrijgekomen grond gebruikt voor de ophoging van de perrons om de zwembasins, de heuvel en de terrassen van het zwembad.

De stedenbouwers richten hun blik in begin jaren vijftig zelfs nog verder in de tijd want: *"In de verre toekomst kan nog worden gedacht aan de inrichting van een natuurbad aan de noordzijde van het Paterswoldsemeer. Een gedachte die zeer goed kan worden verwezenlijkt wanneer te zijner tijd de gemeentegrens tot aan dit plassengebied zal worden verlegd. Zoals reeds eerder werd opgemerkt biedt de op het ontwikkelingsplan aangegeven situatie het voordeel op zandgrond gelegen te zijn, waardoor dit bad als strandbad zou kunnen worden uitgevoerd. Fiets- en wandelpaden in groenstroken langs het Hoornsediep zouden dit recreatiegebied in direct contact kunnen brengen met de zuidelijke woonwijken van de stad"*. En zo is het inderdaad verlopen met de aanleg van de Hoornse Plas eind jaren zeventig/begin jaren tachtig.

Programma van eisen

Het openluchtbad met parkachtige omgeving is bestemd voor gemengd zwemmen. Men onderscheidt naar het karakter van de bezoeker vier typen baden: een recreatiebad, een schoolbad, een sportbad en een zonnebad.

Voor de planning van het complex wordt een bevolkingsgrootte van 150 000 inwoners aangehouden, waarbij men uitgaat van 1¹/₂ keer bezoek aan het zwembad per inwoner per seizoen. Voor de inrichting en aanleg van zwembaden bestaan er landelijk vastgestelde richtlijnen. Deze zijn opgesteld door de Centrale Adviescommissie Bad- en Zweminrichtingen in Amsterdam: *"Immers, een gegraven kuil met water gevuld is beslist geen zweminrichting"*³. Het jaarbezoek wordt dus

3. Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Zweminrichtingen en Badhuizen 1953, 6 (brochure).

Afb. 3. Weg naar de papiermolen met oude bebouwing, kort voor de sloop circa 1950. Op de achtergrond de kapel van de R.K. begraafplaats. Foto: collectie Dienst RO/EZ.

in totaal berekend op 225 000 personen. Het oude bad aan de Kleine Badstraat had een capaciteit van 120 000 bezoekers.

Voordat men met de bouw van het complex kan beginnen, moet eerst een aantal sloppenwoningen en boerderijtjes van de oude buurtchap rond een al niet meer bestaande papiermolen worden onteigend en gesloopt. Hier wonen

Afb. 4. Tweede schetsplan voor een openluchtbad in het toekomstige Rabenhauptpark, 1949. Tekening: Jac Koolhaas. Foto: Jaap Buist.

vooral koemelkers en moeskers (afb. 3). De molen uit 1734 was de enige papiermolen bij Groningen en is afgebrand in 1843. Om de herinnering aan deze molen en de buurtschap levend te houden, besluit het College van B&W het nieuw te bouwen zwembad de naam 'De Papiermolen' te geven en niet, zoals boze tongen later zullen beweren, vanwege het grote aantal rapporten, nota's, tekeningen en brieven dat aan dit bad zal worden gewijd! Een kleine boerderij kan pas in 1958 gesloopt worden voor de uitbreiding van de kleuterweide.

Studie en ontwerp

Voordat uiteindelijk in 1953 daadwerkelijk een begin wordt gemaakt met de bouw, worden vanuit de Dienst Stadsuitbreiding & Volkshuisvesting onder supervisie van Dix talloze studies en adviezen ingewonnen elders in Nederland.

De jonge architect Jac Koolhaas, nog maar net werkzaam bij genoemde dienst, valt met zijn neus in de boter en krijgt de opdracht voor het ontwerp⁴. Hij komt uit Den Haag waar hij als architect werkzaam is bij het Architectenbureau Brouwer & Koolhaas. Tijdens een aantal studiereizen in Zweden en Denemarken heeft hij stedenbouwkundige ervaring opgedaan bij projecten in Kopenhagen, Malmö en Stockholm. Vooral de groenvoorzieningen en recreatieoorden daar trekken zijn aandacht.

Tussen 1950 en 1953 winnen Dix en Koolhaas advies in bij de Nederlandse Zwembond, het Bouwcentrum in Rotterdam en bij overige gemeenten over recent gebouwde openluchtbaden in Nederland. In 1953 volgen excursies naar een natuurbad in Amstelveen (1950), het openluchtbad in het stadspark De Goffert in Nijmegen (1951) en het openluchtbad De Ravijn in Hellendoorn (1952). In datzelfde jaar worden bezoeken gebracht aan het natuurbad Beekhuizen in Rheden, het Mirandabad in Amsterdam, het Wantijbad in Dordrecht, het Noorderbad in Utrecht en het Zuiderparkbad in Den Haag. Tot in details analyseert men goede en slechte elementen in deze baden zoals: sfeer, situering, beplanting van het terrein, zonneweiden, situering van de kleedcabines, vorm van de bassins, bezonning, architectuur, exploitatie, filtersystemen, chloorgehalte en dergelijke.

In 1952 brengt Jac Koolhaas een bezoek aan Helsinki in Finland en heeft hier een ontmoeting met gemeentelijk architect Aminoff. Van het nieuwe Olympische Zwemstadion van Helsinki dat hij bezoekt, worden gegevens opgevraagd over onder meer de inhoud van de bassins, het stroomgebruik en de toegepaste filtersystemen.

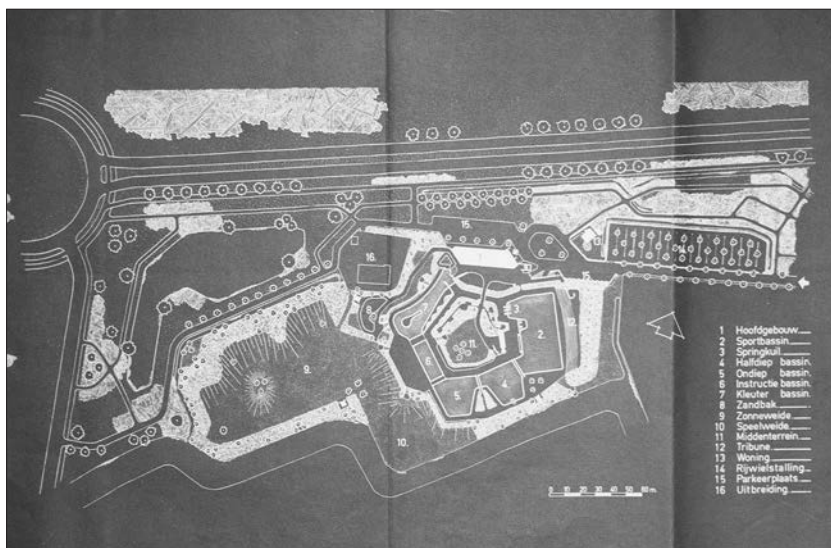
De Nederlandse Zwembond is geraadpleegd over de minimale sportaccommodatie-eisen. In een kort onderhoud met landschapsarchitect prof. J.T.B. Bijhouwer is Koolhaas geattendeerd op enkele buitenlandse projecten. Hierdoor is gekozen voor de meer landschappelijke vorm van de bassins. De Freibaden Allenmoos en Letzigraben in Zürich, Zwitserland, hebben ook als inspiratie gediend.

Op het tweede schetsplan zijn de contouren van de aanleg al in hoofdvorm zichtbaar. Aan de zuidkant loopt het water van het Helperdiepje, dat het complex als een zigzagvorm omsluit. Mooi is te zien hoe Koolhaas refereert aan de restanten van de Helperlinie en kiest voor een bastionachtige aanleg met een centraal middenterrein waar een viertal bassins als een ring omheen zijn gegroepeerd.

4. Jac Koolhaas (geboren 1913 te Dordrecht) was in dienst van de Gemeente Groningen van 16-11-1948 tot 31-12-1954 (in vaste dienst per 01-01-1951).

De vorm van de bassins doet denken aan verdedigingsgrachten. Het hoofdgebouw met de kleedruimten ligt ten noorden van het middenterrein. Aan de westkant is een groot wedstrijdbad met tribune geprojecteerd. Aan de oostzijde is een soort miniaturbastion ingericht als kleuterbassin (afb. 4).

Dit bassin zou op een speciale kleuterheuvel worden aangelegd maar is vanwege bezuinigingen geschrapt. De Gemeentelijke Commissie voor de Lichamelijke Volksopvoeding pleit nadrukkelijk voor behoud van het kleuterbad. Dit past geheel in het moderne tijdsbeeld van de naoorlogse jaren om de jeugd méér toekomst te geven. Daarvoor is het zwemmen en baden een ideaal middel en hecht men veel belang aan een instructiebad voor het schoolzwemmen. Uiteindelijk komt het kleuterbad op een betere plek aan de westkant te liggen naast het instructiebad bij de grote zonne- en speelweide. Het wedstrijdbad met de tribune verhuist naar de oostzijde. Dat het kleuterbad al niet eerder aan de westkant is gepland, heeft te maken met het feit dat hier nog een kleine boerderij staat waarvan het terrein pas in 1958 vrijkomt⁵. De boerderij staat op de plattegrond aangegeven als uitbreiding (nr. 16). De hoge wal waarop de tribune wordt geplaatst, schermt de achtergelegen R.K. begraafplaats af voor geluidsoverlast (afb. 5).

Afb. 5. Definitief ontwerp van het openluchtbad De Papiermolen, 1952 uit de collectie Dienst S&V.
Foto: Jaap Buist.

Een origineel onderdeel van het ontwerp is de mogelijkheid voor een openluchttheater. Het verbrede perron van de badmeesterkiosk op het middenterrein tegenover de tribune zou als toneelpodium fungeren. Zo hoopt men de exploitatiemogelijkheden te vergroten. Men benadert de 'Nederlandsche' Opera en de Stadsschouwburg in Amsterdam voor advies. In de praktijk bleek het openluchttheater en watertoneel gemiddeld zo'n twee maal per jaar gebruikt te worden.

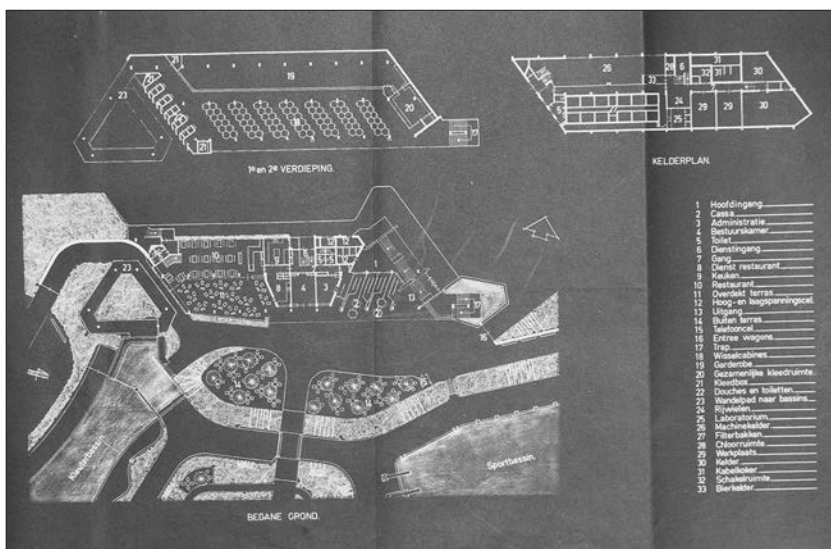
Er wordt besloten om het totale badoppervlak onder te verdelen in vijf bassins. Tijdens de ontwerpfase wordt ook uitvoerig gediscussieerd over de verhouding wateroppervlakte van de bassins tot die van de speel- en zonneweiden (1:4). Externe deskundigen voorspellen dat slechts een kwart van de bezoekers zich in

5. Hiervoor loopt tijdens de aanleg een onteigeningsprocedure.

het water ophoudt en zich in de toekomst zal verplaatsen van het water naar de speel- en zonneweide. De Gemeente vindt dit wat al te optimistisch: *“Wij denken in dit verband aan het vaststaande feit, dat de luchttemperatuur in Groningen gewoonlijk enkele graden lager ligt dan elders te lande, waardoor het verblijf op de zonneweiden minder aantrekkelijk zal zijn”*. Ook de afmetingen van het ondiepe bad vindt men te klein. Extern adviseur, architect Wesselo uit Bussum, stelt dat de ervaring leert dat wateroppervlak praktisch nooit te klein is, maar wel de oppervlakte van de zonneweiden en dat het openluchtbad ook voor de toekomst wordt gebouwd. Bovendien zullen grotere bassins een grotere installatie vereisen waardoor de kosten veel hoger zullen uitvallen. Wesselo voorspelt op termijn eerder een gebrek aan terrein dan een tekort aan bassinruimte.

Beschrijving van het complex

Het hele complex, bestaande uit een kleedgebouw, vijf bassins, een tribune, een speel- en zonneweide en een kleuterafdeling beslaat een oppervlakte van 3 ha. Rechts van de toegangsweg bevindt zich een openluchtstalling voor 1500 fietsen, 500 bromfietsen en scooters en een parkeerterrein voor vijftig auto's op het voorplein. Naast het voorterrein staat een dienstwoning. De aanleg is zo ruim van opzet dat elk onderdeel een eigen specifieke vorm heeft gekregen. Het hoofdgebouw is uitgevoerd als betonskelet met uitkragende vloeren en fungeert tevens als windscherm en scheidt het zwembad van de aangrenzende ringweg, de Laan der Verenigde Naties, die pas in 1965-1971 wordt aangelegd. Deze zijden zijn bekleed met cementen golfplaten.

Afb. 6. Plattegrond van het hoofdgebouw en directe omgeving, 1952 uit de collectie Dienst S&V.

Foto: Jaap Buist.

Het hoofdgebouw

Het hoofdgebouw bevat op de begane grond een overdekte ingang met loketten, een uitgang met twee tourniquets, een administratiekamer, een bestuurskamer en een cafézaal met keuken en overdekt terras (afb. 6). In het souterrain zijn de technische installaties ondergebracht. Op de verdiepingen waren de

Afb. 7. Gezicht op het hoofdgebouw met links het slakkenhuis en op de voorgrond de kleuterafdeling, 1955.
Foto: collectie Dienst RO/EZ.

Afb. 8. De gescheiden loopcircuits met het 'blote-voeten-pad' en het 'schoenenpad', 1955.
Foto: collectie Dienst RO/EZ.

kleedruimten (1e voor de damesafdeling, de 2e voor de herenafdeling). Iedere verdieping bevatte 76 zeshoekige wisselcabines, die in honingraatverband in groepen van tien waren geplaatst. Na het verkleden en na het afgeven van de klenhangers aan de garderobe passeerden de zwemmers de douches en toiletten om, via een hellingbaan aan de westzijde (het 'slakkenhuis') en een waadgoot, de perrons langs de zwembassins te bereiken (afb. 7).

Voor het gebouw ligt aan de zuidkant een groot en hooggelegen terras, waar de bezoekers een panoramisch uitzicht hebben over het zwembad. Via dit terras kunnen de bezoekers zowel de grote zittribune met 900 zitplaatsen bereiken als de kleuterafdeling. Een brug over het 'blote-voeten-pad' leidt iedereen naar het middenterrein. De loopcircuits zijn door middel van beplantingen, waadgoten en een kruising op verschillend niveau streng van elkaar gescheiden (afb. 8).

Afb. 9. Eén van de betonnen boogbruggen tijdens de renovatie, 1995. Foto: Rita Overbeek.

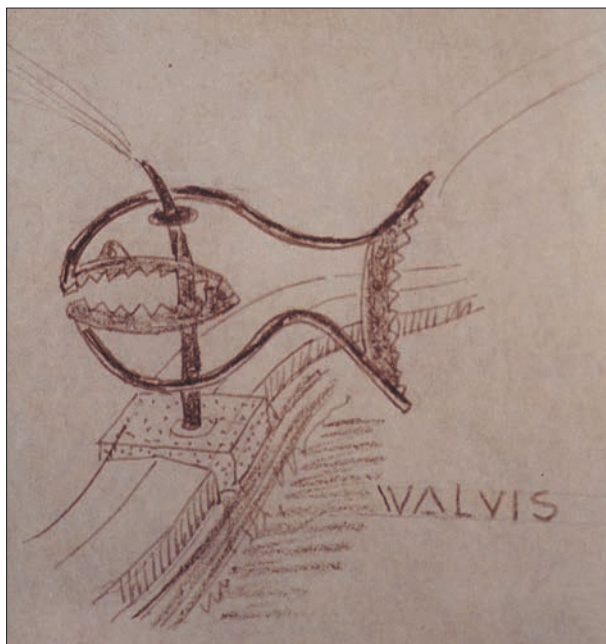
De baden

Het diepe bad is tevens wedstrijdbad (50 × 20 m). Aan de kant van het eiland is een instructiebaan, waarlangs een verdiept perron loopt zodat een instructeur op gelijke hoogte met de zwemmer kan staan en via patrijspoorten zelfs de zwembewegingen onder water kan volgen. Ook het ondiepe bad is voorzien van patrijspoorten. Hiertussen ligt het halfdiepe bad. De scheiding tussen de drie baden is duidelijk aangegeven door twee betonnen boogbruggen (afb. 9). Tussen het diepe en halfdiepe bassin was als scheiding een soort sluis van betonpalen aangebracht om te voorkomen dat een zwemmer ongemerkt in te diep water raakt. Dit element is overgenomen van de zwembaden in Zürich. Aan de westkant liggen, afgesloten door twee bruggen, het instructiebad en de kleutervijver. Op het middenterrein bevindt zich de kiosk met vlaggenmast voor de badmeester.

Zonne- en speelweiden

Westelijk van de baden en de kleuterafdeling ligt de grote zonneweide, omzoomd met een dichte beplanting en verdeeld in 'groene kamers'. Het terrein is bewust glooiend gemaakt om de intimiteit te bevorderen. Aan deze zonneweide grenst nog een speelweide voor balspelen. Men heeft rekening gehouden met de mogelijkheid om dit gedeelte van 1½ ha ook buiten het zwemseizoen als parkdeel voor het publiek open te stellen om zo een publiek te bereiken dat anders

nooit in een zwembad komt. Daarom hebben de zwembassins een landschap-
lijke vorm gekregen. Om het lelijke gezicht van hekken en andere afscheidingen
te ontlopen kiest men voor beplantingen. Maar dit was geen succes want: *“Onder
het publiek lopen individuen rond die tegelijk met hun stedelijke kleding ook hun be-
schavingsvormen bij de garderobe afgeven. Daarom moest de jonge beplanting te hulp
worden gekomen met prikkeldraad en een enkel voetmuurtje”*.

Afb. 10. Schetsontwerp voor 'walvis', 1954.
Tekening: Jac Koolhaas. Foto: Jaap Buist.

Afb. 11. Gekleurd schetsontwerp voor de muurschildering van de tribune, 1953. Tekening: Jac Koolhaas.
Foto: Jaap Buist.

Naast het functionele aspect krijgt ook het vormelijke de nodige aandacht van Dix en Koolhaas. Van meet af aan zijn diverse kunstwerken in het ontwerp opgenomen en begroot. Koolhaas heeft een viertal spuit- en speelplastieken van buismateriaal of smeedijzerwerk voor ogen die bij de kindervijver zullen worden geplaatst. Omdat blijkens ervaringen bij de bouw van scholen het maken van dergelijke abstracte plastieken de Groninger beeldhouwers niet ligt, benadert men beeldhouwer P. Slegers uit Velp. Maar diens werk kan niet bekoren, waarna Koolhaas uiteindelijk zelf de plastieken als ‘walvis’, ‘slang’, ‘nijlpaard’ en ‘spuitgast’ ontwerpt (afb. 10).

In diezelfde tijd koopt de Gemeente Groningen een beeld aan van de bekende beeldhouwer prof. L.O. Wenckebach, getiteld ‘De liggende Vrouw’. Dit vrijstaande beeld maakt in de zomer van 1954 deel uit van de beeldtentoonstelling in het Stadspark ter gelegenheid van het 68e lustrum van de Rijksuniversiteit Groningen⁶. Het is een vrij vroeg werk van Wenckebach (1936). De kunstenaar stelt wel als voorwaarde dat het beeld in een rustige omgeving wordt geplaatst. Dix suggereert het beeld bij de entree in de vijver van de Papiermolen te plaatsen: *“Het liggende naakt is in zekere zin een vorm welke als karakteristiek voor de functie van een openluchtbad kan dienen. Naast al het functionele en het beweeglijke spel van de lijnen van het trappenhuis zou dit beeld met het vallende en spuitende water in de aldaar geprojecteerde vijver voor het trapbordes in de compositie mede kunnen worden opgenomen”*. Uiteindelijk komt het beeld na veel gedelibereer in 1967 op een gazon achter de aula van de begraafplaats Selwerderhof te staan waarmee de wens van Wenckebach voor een rustige plek alsnog gehonoreerd wordt.

De kleuter- en speelweide wordt ingericht met diverse speeltoestellen als klimrekken, speelplatform, schuin klauternet, weidehek, trein, boot, betonnen baktafels en een klimkameel. Verder is er sprake van een decoratieve muurschildering op de betonnen borstwering van de zittribune in graffiti of mozaïekwerk, die een paar jaar na de opening zal worden aangebracht. Koolhaas maakt hiervoor een speels ontwerp, typisch voor de sfeer van de jaren vijftig met treinen, palmbomen, zwemmers en dierfiguren die met water te maken hebben (afb. 11). Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of dit ontwerp daadwerkelijk is uitgevoerd. De huidige schildering dateert van de jaren zeventig/tachtig.

Gemeentelijk parapedaard

In augustus 1954 werd de technische installatie getest. Door een langdurige vorstperiode in 1954-1955 vertraagde de opening met een jaar. Op 21 mei 1955 kan De Papiermolen officieel worden geopend en op 26 mei in gebruik worden genomen (afb. 12). De totale kosten bedroegen het voor die tijd astronomische bedrag van f 1.400.000,00 (inclusief aankoop grond, gebouw, inventaris, meubilair, speelwerktuigen, bassins, grondwerken, voorbereiding en adviezen).

Het openluchtbad is het resultaat van een intensieve samenwerking van de gemeentelijke diensten als Stadsuitbreiding & Volkshuisvesting, Openbare Werken, de Waterleiding, de Geneeskundige- en Gezondheidsdienst, de Stichting voor Bad- en Zweminrichtingen en de Commissie voor lichamelijke volksopvoeding met twee externe adviseurs. Voor de waterzuivering en zwem-

6. Leeman/Van der Laan 1985, 44-45.

Afb. 12. Luchtfoto van De Papiermolen, kort na de opening, 1955. Foto: collectie Dienst RO/EZ.

technische details is nog bij enkele andere deskundigen en bij TNO advies ingewonnen. Het bad is het troetelkind van de gemeentelijke diensten. De grondwerken, de waterbouwkundige werken, de beplantingen en de verhardingen werden uitgevoerd door de dienst Openbare Werken; het hoofdgebouw met de filterinstallatie, de diverse op het terrein staande gebouwtjes en de dienstwoning werden uitgevoerd door de dienst Stadsuitbreiding & Volkshuisvesting.

Koolhaas krijgt alle lof van zijn baas: *“Hij heeft niet alleen de wensen en ideeën van de diverse deskundigen in zijn plan verwerkt, maar het gehele complex op zeer knappe wijze een originele vorm gegeven. Uit de aardige vondsten en de detaillering blijkt dat hij alle kracht heeft gegeven om een prettige sfeer te maken voor de zich ontspannende stedeling”*.

Al na één zwemseizoen bleek uit een inventarisatie de capaciteit van vooral het ondiepe bad te klein waardoor het zwemonderwijs in de knel kwam. De Stichting voor Bad- en Zweminrichtingen stelt voor een nieuw bad te bouwen in een nieuw stadsdeel. Dit vindt de Gemeente toch wat te gortig. Eén topseizoen is niet maatgevend; bovendien is de grote zonneweide nog niet klaar. Wel worden hier en daar wat schoonheidsfoutjes hersteld zoals het ruwer maken van de oppervlakken van de twee boogbruggen om uitglijden te voorkomen.

Slot

In de loop der tijd is De Papiermolen diverse malen aangepast aan de eisen der tijd. Door concurrentie van het Grunostrand bij Harkstede ten oosten van de stad, de druk bezochte Hoornse Plas in het zuiden en nog later, in de tachtiger en negentiger jaren, van het overdekte zwembad van sportcentrum Kardingse, raakt De Papiermolen in de verdrukking. Door technische problemen aan het bad, exploitatietekorten, een aantal slechte zomers en de modieuze trend van subtropische zwembaden is er sprake van een dreigende sluiting. Zover komt het

gelukkig niet; het bad krijgt in 1995 een fikse opknapbeurt waarbij het beton wordt gezandstraald en van een nieuwe coating voorzien. Met de bouw van een nieuwe kleedkamerruimte op het middenterrein verliest het hoofdgebouw zijn functie als kleedruimte. Na plaatsing op de gemeentelijke Kanjerlijst blijft het hoofdgebouw behouden maar de verdiepingen worden verbouwd en verhuurd als ateliers voor kunstenaars. Daarbij is een groot deel van de galerijen dichtgezet en van glas voorzien.

Literatuur

Dienst RO/EZ, Gemeente Groningen, *Bouwdossiers van De Papiermolen*.

Frisch, M., 'Freibad Letzigraben in Zürich' in: *Werk, Die Schweizer Monatsschrift für Architektur, Kunst, Künstlerisches Gewerbe IX* (1950), 271-275.

Leeman F. en Leo van der Laan, *Beelden in de Stad Groningen*. Groningen, 1985.

Roth, Alfred, *La Nouvelle Architecture, Die Neue Architektur, The New Architecture*. Zürich, 1947.